

פירוש אברבנאל לחומש דברים

הקדמה

מהדורה מעוצבת

עיצוב, פיסוק וכותרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים
כותרות בסוגריים מרובעים הם הוספת העורך

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
המספרים מסמנים את מספר העמוד בהוצאה זו:
<http://www.hebrewbooks.org/44335>
וכן על הספר מרכבות המשנה, דפוס סביוניטה ה' שיא - 1551

אתר דעת תשע"ו

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

התוכן

- 3.....הקדמת אברבנאל לספר דברים
- 3.....[תולדות חיים]
- 3.....אמר השר הישר דון יצחק אברבנאל זצ"ל
- 5.....[שאלות על מבנה ספר דברים]
- 5.....שאלתי ובקשתי:
- 5.....[א] ואם החזקנו בדעת הראשון
- 5.....[ב] ואם החזקנו בדעת השני
- 6.....[מטרת ספר דברים לפי רמב"ן]
- 6.....[הקשיים בפירוש רמב"ן]
- 7.....ואין טענותיו מספיקות.
- 9.....ומה שראיתי אני בתשובת כל זה הוא.
- 10.....אמנם עניין הספר הזה ואמתתו הוא
- 11.....ועם זה נשיב לשאלה שהקדמתי בראשונה.
- 12.....[קללות שבמשנה תורה משה אמרם מעצמו]
- 12.....[הסבר הגמרא]
- 13.....והכלל העולה מכל דברי אלה הוא

הקדמת אברבנאל לספר דברים

[תולדות חיים]

אמר השר הישר דון יצחק אברבנאל זצ"ל

[650] זה לי עשרים שנה בימי בחרותי. בהיותי על אדמתי. **העיר לישבונה עיר ואם במלכות פורטגאל אשר בקצה מלכות ספרד**, מלאני לבי לשאול שאלה גדולה. כוללת ספר אלה הדברים משנה התורה. אשר שם משה לפני בני ישראל. ואתנה אותה לפני כל יודעי דת ודין. וכן גדולי חכמי הארץ יושבי על מדין. והולכי נתיבות הטובות. וראשי הישיבות. ושיבו אותי דבר איש כאשר עם לבבו. בעטיו וניבו.

וכי לא מתקו לי רגבי נחלי נהרי דרכיהם. דרכם ומחשבותיהם. חם לבי בקרבי. דברתי אל לבי שא נא כליך. חותמך ופתילך. שבטך ומשענתך. וצודה לי ציד בהיתר האלה הזאת ועשה לי מטעמים. יחדו יהיו תמים. בפירוש הספר הזה. כי עת לעשות לה' ותשורה להביא לאיש האלהים. רבן של נביאים. בהרחבת ביאור משנה תורתו. ולגלות לכל עדתו. עמיקתו ומסתרתו. ואת יקר תפארת גדולתו. יען וביען קצר מצע פרישתו. מהשתרע בדברי המפרשים. ישנים וגם חדשים.

וכאשר התעסקתי במלאכת ה' זאת ימים אחדים. שבעתי נדודים. כי מצאוני האימים. ותולדות הימים. קפץ עלי רגז הזמן. ורשתו אשר טמן. וישבות המן. משמים נלחם הגלגל. ורוגזו עלי התגלגל. לקחת את נפשי זמם. ויקח את כל קנייני עד תומם. ואמלטה רק אני בורח מכל **מלכות קשטיליי"ה** ברב מקומה. כי יגורתי מפני האף והחמה. ובזה ספו תמו מן בלהות כל ספרי. כי אחי ועמי וכל שכני סביבותי צרי. גם הם עלו ובאו בביתי ובבית מדרשי. ויקחו את ידידות נפשי. וגם מה שעשיתי בספר הזה נשבר או נשבה. ואל ידי לא בא. ולא ראיתיו עד הנה.

אחרי כן עשר שנים. וישכון ישראל בטח בכל ארצות ספרד המונים המונים. שלווים ושקטים אוכלים למעדנים. האמונים עלי תולע ואין מכלים. העיר ה' רוח **אשמדי ראש המחבלים**, **מלך עריץ המולך במלכיות ספרד** מרוב אונים, וחסון הוא כאלונים, לגרש את כל היהודים מכל מחוזי ארצו גדולים וקטנים, וגם יד ה' היתה במ, להומם ולאבדם. אחריהם בכל עבר. השוד והשבר. והרעב והדבר. ובים וביבשה תכסמו בושה. ברא ה' חדשה. ובחסר כל נפשם יבשה. וישליכם אל ארץ אחרת. בגוי לא ישמעו לשונו צרעת ממארת. [השמטת הצנזורה על פי דפוס חורב]

ביום הזה ואני בתוך הגולה. ברוב חלחלה. באתי לנאפול"יש העיר הגדולה עד למעלה. גם שם לא הונח לנו. כי שרק ה' לזבוב מלך צרפת אשר פילנו. ואשר דימה לנו, ונשא נס לגויים הגוי המר והנמהר הצורר אותנו, ויעלו על הארץ וכבשוה. ובשצף קצף משלו בה ויעבטוה. לא עמד איש בפניהם ועם לא יחרדו. כי כולם מרדו במלכם זקנים קמו עמדו. ובגד בוגדים בגדו. וכי רבו עבדים המתפרצים. ובמושב לצים. בראש כל חוצות לקמצים. קמו לבלע נחלת ה' בני ציון היקרים. עניים ועשירים. מלאים וחסרים. חשך אורם וקדר שמשם הוכו בסנורים. צלמות ולא סדרים. ושממה כמהפכת זרים. ישליו אהלים לשודדים. נתנו למשסה יעקב ויאכלו את ישראל בכל פה ויתנו אותם עניים מרודים. קרועי בגדים. נעים ונדים. בניהם ובנותיהם הלכו שבי לשפחות ולעבדים. איש הישר בעיניו יעשה. והיתה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה. ורבים מעמי הארץ המתיהדים מאימת מות מפני חרדות חלפו תורות עברו חק וגם מהם שפכו דמם כמים ובחכי איש גדודים. ויותר מהמה נשבר לבי בקרבי על היהודים המרודים כי נכנסו באניות אנשים ונשים עוללי טפוחים. ובכל אניה ואניה. היתה תאניה ואניה. מכרו אותם לשבאים. והמלחים נעשו קוצים כסוחים. צנים פחים. ורובם יצאו מכללי הדת ובשבי ובבזה הלכו נדחים. לא ידם נגעה בנו רהבים וחברי גנבים. כי ה' הוגה. על רוב פשעי עדתו לשטותם בה. הרחוקים והקרובים. ורעים אהובים היו לה לאויבים.

קול ה' על המים. מי אפסים לשטוף על פתחי נדיבים. ולהמטיר על שלמים וכן רבים. חצים שנונים מחצצים בין משאבים. אל הכבוד הרעים מרקיעים. על נדיבים ושועים. ורמי הקומה גדועים.

קול ה' וחרבו שלופה. אכלה והדקה ומחצה וחלפה. אל עמו ואל חסידיו הדרים מימי קדם קדמתה בארץ הזאת ארץ עיפה.

קול ה' שובר ארזים. וישראל לבוזזים. בארץ נכריה שפלים ונבזים. המה הגיבורים מארצם יצאו גרושים. לא שכחו שם אלהיהם בכל צרתם כולם קדושים. הלכו מדחי אל דחי מרעה אל רעה שלש שנים. כסו פניהם חרולים עלו קמשונים. ואוספו אספה אל בור בארץ הלזו. וכאשר חשבו כי ירחיב ה' להם ושב ורפא. אחזתם זלעפה. כי הנה השם עושה חזיזים ובידו רצפה. שלח אש בעצמותם ונשרפה לשרפה. גם בי התאנף ה' על עונוי. לא השיב ידו מבלע ויגזלו אנשי הארץ את כל קנייני. ויבא רזון במשמני. ויהפכו ליגון כל ששוני. כי רבות אנחותי. וכי ראיתי צרת עמי גם שב גם ישיש כל אשר בשם ישראל יכנה. רצע ה' את אזני במרצע. לצאת מתוך ההפיכה הולך ונוסע. ונכנסתי באנייה בלב ים ובחמלת ה' עלי באתי לאי קרפ"ו. ואשב פה.

והנה הקרה ה' אלהים לפני מה שעשיתי בפירוש הספר הזה. ונפשי צהלה ושמחה החזיקה בו ונשקה לו. ותאמר אוסיפה נא בגדלו והילו. כהנה מבלי לו. כי מעט אשר היה במפעלו. ועתה יכסוהו צללים צאלים צללו. והנני מסדר ראשונה אשר העירני בפירושו ותשובתי עליה ואומר:

[שאלות על מבנה ספר דברים]

שאלתי ובקשתי:

[א] אם משנה התורה אשר שם משה לפני בני ישראל. רצוני לומר ספר אלה הדברים. היה מאת ה' מן השמים והדברים אשר בו משה אמרם מפי הגבורה. כיתר דברי התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל. אלו ואלו דברי אלהים חיים מבלי היות בהם שני וחלופי.

[ב] או אם ספר משנה התורה הזה אמרו משה מעצמו חברו ואמרו, כמבאר מה שהבין מהכוונה האלהית בביאור המצות וכמו שאמר הכתוב הואיל משה באר את התורה הזאת כדרך יודעי דעת ומביני מדע, שיבארו על ספר כל הדבר הקשה דברים שכסה אותן עתיק יומין.

[א] ואם החזקנו בדעת הראשון

שכל דברי התורה עד תומם. ה' דבר ויקרא ארץ, וכולם ניתנו מרועה אחד, ומשה כתב אותם על הספר בדיו. הנה התחייבו לזה שלושה ספקות:

האחד, בצורך השנות הדברים אם היה הנותן אחד. ואם באו בדרך ביאור, למה חתם תורה בלמודו בראשונה, עד שהוצרך אחר כך לבארו. ואיך מחבר יסתום דבריו ויבאר את עצמו.

השני, למה ארבעה החומשים הראשונים באו בלשון נסתר כשלישי המדבר? וספר אלה הדברים כתב משה בלשון המדבר בעדו עד פרשת וילך משה, שחזר לדבר בלשון נסתר כבראשונה. ודברי האל יתברך, איך ייחסם משה לעצמו.

השלישי, אם הדברים כולם הם דברי אל חי, מה עניין מאמרם ז"ל במגילה פרק בני העיר, קללות שבתורת כהנים בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. וקללות שבמשנה תורה בלשון יחיד אמורות, שאמרן משה מעצמו. כי זה יורה שלא היו הקללות שבאו בספר ההוא מפי הגבורה? הנה הספקות האלה מתחייבים לדעת הראשון.

[ב] ואם החזקנו בדעת השני

שספר אלה הדברים אדונינו משה חיברו כמבאר את המצות ומגיד מראשית אחרית הדברים

אשר יקרו אל בניהם אחריהם, הנה יתחייבו לזה גם כן ארבעה ספקות:
האחד, איך בא ספר כתבו משה מעצמו, בתוך ספרי האלהים, ויהיה תחילת הדברים מפי האל, באומרו אלה הדברים אשר דבר משה וגו'. ומ"וילך" עד הסוף גם כן. ובאמצעותם יבואו דברים שאינם מפי הגבורה. ודבר זה זר מאוד.

השני, למה בתוך דברי משה המדבר בעדו באו דברים בלשון נסתר. **וזאת התורה אשר שם משה. אלה העדות וגו' אז יבדיל משה וגו'.** ואם היה עדות בדבר, יהיה משה ע"ה הוא העד הוא הדיין הוא הבעל דין.

השלישי, אם הספר הזה אמרו משה מעצמו, איך באו בו מצות רבות אשר לא נזכרו עדיין והם כפי הנראה מחודשות. והיא אם כן תורה חדשה, לא ביאור אליה.

הרביעי, אם היו הדברים דברי משה בספר הזה. אם כן איך אמרו **ה"ל** בפרק חלק, האומר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק אחד שאמרו משה מעצמו הוא בכלל **כי דבר ה' בזה**. ואין ספק שכח מאמרם הוא בכל התורה עד לעיני כל ישראל.

[מטרת ספר דברים לפי רמב"ן]

והנראה בזה מן דברי הרב הקדוש **הרמב"ן** ז"ל בפתיחת פירושו אל ספר זה שכונן משה אדונינו בו שלש כוונות:

הכוונה הראשונה להוכיח את העם ולהזכיר להם עונותיהם, כמה ימרוהו במדבר וכמה התנהג עימם במידת הרחמים.

והכוונה השנית הייתה לומר להם לישראל המצות המחודשות שלא נכתבו בספרים הקודמים, וכבר נאמרו לו למשה בהר סיני בשנה הראשונה, ולא צוה לישראל עליהם עדנה. **והכוונה השלישית**, להגיד אל באי הארץ המצות אשר נכתבו בספרים הראשונים ועשרת הדברים, אם להוסיף במקצתן ביאור, ואם להזהיר את ישראל ברב אזהרות להפחידן אף על פי שלא יהיה בהם ביאור. ובעבור שרובם לא היו במעמד הר סיני כשנתנו המצות הוצרך להשמיעם אליהם עתה.

[הקשיים בפירוש רמב"ן]

ועם היות דבריו הם דברים טובים דברי ניחומים ראיתי אני בהם חולשה רבה.

אם בעניין התוכחות שכתב שהייתה הכוונה הראשונה בהם בספר הזה, לפי שלא באו התוכחות כסדר המעשים. ואמנם הלא תראה שכתב בספר אלה הדברים עניין המרגלים, ומעשה העגל זכרו אחרי כן בפרשת עקב. ואם הייתה כוונתו להוכיח, היה מתחיל במעשה העגל כי הוא הקודם, גם החמור בחטאו. וגם כי לא זכר חטא המתאוננים, וחטא דיבור העם במשה, גם כי באו בתוך התוכחות עניינים שאין בעניינם דבר תוכחה, כמנוי השופטים, ואל

חצר את אדום ואת עמון ואת מואב, ודברים אחרים. ועוד, שאם באו התוכחות כוונה בפני עצמה. והמצות כוונה בפני עצמה, היה ראוי שיזכור תחלה התוכחות כולן, ואח"כ המצות. והוא לא כן עשה, כי בסדר אלה הדברים הביא קצת מהתוכחות, ובסדר ראה אנכי חזר לענין המצות. הרי שבאו הדברים בערבוביא. וכל זה ממה שיורה שענין התוכחה לא בא הנה מכון לעצמו, רוצה לומר להוכיחם.

ואמנם החלק האחר מהמצות המחודשות יש עליו ספק עצום. והוא, אם היה שמשה רבנו עליו השלום קבל בסיני המצות כולם כלליהם ופרטיהם ודקדוקיהם, כמו שהביאו רז"ל בפרק אלו נאמרים ובהרבה מקומות, למה לא נכתבו בספרים הראשונים לא בביאור ולא ברמז כשאר המצות, ושתק משה מהם. ואחר עבור ל"ט שנה לקבלתם אז הזכירם לבני ישראל. והיא באמת קושיא מופלגת.

וכבר חתר הרמב"ן להשיב לזה באומרו במקום הנזכר ז"ל:

לא נכתבו המצות בספרים הראשונים שידבר עם יוצאי מצרים, כי אולי לא נהגו באותן המצות רק בארץ, אף על פי שהן חובת הגוף, כאשר בא בענין הנסכים. או מפני שאינו תדירות לא הזכירן רק לבאים ונחלי הארץ. עד כאן.

ואין טענותיו מספיקות.

אם הראשונה, הוא כי בא כמתנבא מסתפק בנבואתו באומרו **אולי** כי לא נהגו. ואלו היה כן, שהמצוות המחודשות האלה לא נהגו בהם עד בואם לארץ כמשפט מצות הנסכים, היה להם לרז"ל לפרט המשפט הזה בגמרא, כמו שבארוהו בנסכים בפ"ק דקדושין ובמקומות רבים. ועוד, כי הנסכים עצמם לא נהגו בהם עד שנכנסו לארץ, והנה נכתבו בפרשת שלח לך. ולמה לא נכתבו שמה גם כן אלה המצות המחודשות, אף על פי שלא ינהגו בהם עד בואם לארץ. ובכמה מהמצות היו שלא נהגו בהם עד בואם, שהם חובת קרקע, כשמיטת קרקע וערלה וזולתם, אשר נכתבו בספרים הראשונים, וקריאת דרור לעבדים ביובל שהם חובת הגוף, ולא נהגו בהם עד בואם לארץ, ונכתבו בספר ויקרא.

והסיבה השנית שזכר הרב, והיא אמרו או מפני שאינם תדירות, גם זה בלתי צודקת. לפי שהיובל והשמיטה וזולתם הרבה, שאינן תדירות, ונזכרו בספרים הראשונים. ומן המצוות החדשות לדעתו שבאו בספר, הנה רבות מהם תדירות. כמו לא יבא עמוני ולא תתעב אדומי, וכי תשה משאת מאומה, ולא תהיה קדשה וזולתם. ולמה לא נזכרו עם הראשונות?

וכבר השיב חכם מחכמי הדור, שרצה ה' יתברך שיהיו מצות מחודשות בכל אחד מחמשה

חומשי תורה, ולזה נזכרו בזה הספר המצות המחודשות האלה. ולא נזכרו קודם לזה.

אבל זה הוא דרש חלוש ואין ראוי לקבלו.

ועוד, כי אם אין כאן מצות מחודשות. איך לא נאמר בהם וידבר ה' אל משה, כמו שנאמר בשאר המצות אשר בספרים הראשונים כולם, איש לא נעדר.

וכבר הרגיש הרמב"ן בספק הזה, ואמר שלפי שהמצות המחודשות האלה לא קיבלם עתה בעת שאמרם, כי כבר קיבלם מסיני, לכן לא אמר בהם הדיבור. והיא באמת טענה בטלה. כי לא יאמר הכתוב וידבר ה' אל משה, להורות על הזמן, כי אם להורות על העניין. רוצה לומר שאותה המצווה נאמרה לו מפי הגבורה, ושהיא אלהית. ומה לנו אם קבלה עתה או אם שכבר קבלה קודם לכן, הנה כשיאמר אותה לעם היה ראוי שתעיד התורה שקבלה מהשם, ולא שיאמר משה המצות כמדבר בעדו, וכאלו הוא יצווה אותה מעצמו.

וכבר בא בכתוב הדברים זמן הדיבור, באומרו וידבר ה' אל משה אחרי מות שני בני אהרן, וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים בחדש..., וכן אמר בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך. והוא ממה שבאר, שכאשר רצתה התורה לרמוז זמן הדבור לסיבה מן הסיבות, שלא נסתפק עם הדבור לבד כי אם ברמיזת הזמן בביאור שהוא דבר בפני עצמו.

ואין זה עניין שבא וידבר ה' אל משה, כי אם שהמצווה היא אלהית. ואיך יאמר הרב שבעבור שלא אמרם מיד, כשקיבלם לא נאמר בהם וידבר ה' אל משה וגו'. כי הנה בפרשת מסעי, שהיה כבר בשנת הארבעים, תמצא חמישה דיבורים. והנה כל המצות ההם לדעתו נאמרו בסיני, ולא אמר אותם כי אם אחר כך ל"ט שנה, ולא נמנע מפני זה לאמר בהם וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל וגו'. וזה כולו הוא ממה שיורה, שאין ראוי לקבל שיבואו בספר הזה מצות מחודשות, שלא נאמרו בספרים הראשונים.

ואמנם הכוונה השלישית שזכר הרב בספר הזה, והיא לבאר ולהשמיע לישראל המצוות שנאמרו בספרים הראשונים, אם לתכלית הביאור ואם להוסיף להזהירם עליהם ולפי שלא שמעו אותם בסיני -

גם זאת לא ישרה בעיני.

לפי שלדבריו היה ראוי שיזכיר המצות כולם, כי בכלם צריכה האזהרה, ולא שמעו אותם בסיני, ואתה תמצא שזכר מהם והשמיע מהם.

כי לא זכר מצות הקרבנות והטהרות, ובכלל כל תורת כהנים, ולא מצות הירושות, ולא סדר דיני משפטים רובם. וזכר השמיטה, ולא זכר היובל. ומהשמיטה זכר שמטת כספים, ולא זכר

שמיטת קרקעות. וממועדי ה' זכר חג הפסח וחג השבועות וחג הסוכות, ולא זכר יום השבת ולא יום תרועה ולא יום הכיפורים. ובחג הסוכות זכר עניין הלולב. ובעניין המעשרות זכר מעשר שני ומעשר עני, ולא זכר מעשר ראשון ולא חלה. ולא מצות מילה ושאר המצות.

אתה תראה בסדר אלה הדברים, שהתחיל משה רבנו עליו השלום ספורו מסוף המעמד הנבחר, באומרו ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר. ואחר כך בפרשת ואתחנן זכר המעמד מראשיתו. הלא היה ראוי שיספרהו כסדר מראש ועד סוף.

גם תראה באותו סדר מאלה הדברים, זכר מסעם מהר ה' ומינוי השופטים ועניין המרגלים ושלא נלחמו עם אדום ומואב ועמון. ומיד זכר מלחמת סיחון ועוג, והשלים הסיפור כולו עד שנת הארבעים, ואחר כך בשאר הפרשיות חזר לספר הדברים שקדמו אליו. הזה פעל חכם משה איש האלהים, אם לא לתכלית וצורך הכרחי?!

ותמהתי מחכמת מפרשי התורה איך לא העירו על זה, ואיך יעלה על לב איש יודע דעת שיהיה זה כולו בהזדמן או שכחה, ולא בכוונה מאתו ע"ה. ובביאור הפרשיות בע"ה אעיר על כל אחד ואחד מהספקות במקומו.

ומה שראיתי אני בתשובת כל זה הוא

שלא הייתה כוונת אדונינו משה בספר הזה להוכיח ישראל. ושלא דבר אליהם בספר הזה מצות מחודשות שלא באו בספרים הראשונים, ושלא כיון לזכור להם המצות שכבר נמצאו בהם לתכלית האזהרה, או בעבור שלא שמעו אותם בסיני. אבל שהייתה כוונתו בלבד לבאר את התורה והמצוות, אותם שהיו צריכות ביאור. וכמו שאמר **הואיל משה באר את התורה הזאת**. כי זה בלבד היה תכליתו לא דבר אחר.

והאמנתי שלא בא בספר הזה שום מצוה, שאתה אם תחפשנה כנסף לא תמצא אותה בספרים הראשונים, אם בביאור ואם ברמז וקיצור. ומאותם המצות שכבר זכר לישראל, המבוארות כראוי בספרים הראשונים, הניחם כאשר הם ולא הוסיף עליהם ביאור. ולכן לא נזכרו בספר הזה.

אמנם האותות שנזכרו ברמז או בקיצור, ראה ע"ה שבהיותו חי הוא היה מבאר אותם. אבל בשעת מותו יצטרכו לפירוש וביאור. ולכן הוצרך להביאם בספר הזה, כדי לבארם, לא לתכלית אחר.

ולפי שבעניין המצות ושכרם היה אפשר שיתחדשו לשומעים ספקות מפאת מה ששמעו שקרה לאבותיהם במדבר, הוצרך המלמד להועיל ע"ה לספר להם הדברים ההם. לא להוכיח לבנים על מה שעשו אבותיהם, כי היה זה באמת פועל בטל, כי אם להגיד להם תוכן העניין

ותעלומות חכמה כפי צורך העניין הנדרש שמה, ולהתיר מהם כל ספק. ולכן לא באו התוכחות כסדר זמנם.

ולא באה בספר הזה מצוה מן המצות שלא נמצא זיכרונה בקיצור בספרים הראשונים. ובאה כאן כדי לבארה. ולא באה גם כן מצוה כמו שהיא מבלתי שיהיה בה חידוש ותוספות ביאור. וכמו שאעיר על זה בכל מצוה ומצוה בפרט בהגיעי אליה בעז"ה. ובעבור זה נזכרו תוכחות מה, ולא נזכרו תוכחות אחרות. ובאו שלא כסדר קורותם, כי אם כפי צורך הסיפור. ונזכרו המצות שלא התבארו בשלמותם, ולא נזכרו המצות שהיו מבוארות די סיפוקם במקומותיהם. ולא נאמר במצוה מאלה וידבר ה' אל משה, לפי שאין כאן מצוה מחודשת. ולא נתעכב משה עם המצות ארבעים שנה.

ובזה הותרו הספקות אשר העירותי נגד הרמב"ן כולם.

אמנם עניין הספר הזה ואמתתו הוא

שמשה רבנו ע"ה אמר הדברים האלה וביאר המצוה שנזכרו פה לישראל לצורך פרידתו. ורצה הקדוש ברוך הוא, אחרי שהשלים לאומרו לישראל, שיכתב בספר התורה כל זה, כפי מה שאמרו משה, ואולי הוסיף בהם הגבורה טעמים ודברים בזמן הכתיבה.

הנה אם כן שאמירת הדברים האלה לישראל היו ממשה רבנו ע"ה, לא הייתה כתיבתה בספר התורה ממנו. כי הנה לא כתב הוא ע"ה אותם הדברים מעצמו. כי איך יכתוב דבר מעצמו בתורת האלהים. אבל כתיבת זה כולו היה מפי הגבורה, ככל דברי התורה, כי הסכים הקדוש ברוך הוא על ידו וישרו בעיניו דברי הציר הנאמן.

ולכן אמרם למשה, וסידר כתיבתם על ידו, והוא מפי הגבורה כתבם לא מפי עצמו.

ועל זה אמרו במסכת בבא בתרא פרק קמא על שמונה פסוקים, מן וימת משה עד סוף התורה, שכל התורה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, ואותם השמונה פסוקים היה הקדוש ברוך הוא אומר, ומשה כותב בדמע וכמו שאפרש במקומו. הנה שכל התורה כלה ובכללה ספר אלה הדברים, היה הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב מה ששמע וקבל.

וכבר למדנו זה הרמב"ן בהקדמתו לפירוש התורה וזה לשונו:

לא כתב משה רבנו ע"ה את התורה כמדבר בעד עצמו, וכנביאים שמזכירים עצמם. כמו שנאמר ביחזקאל ויהי דבר ה' אלי לאמר. וכן בירמיהו. אבל משה רבנו ע"ה כתב כשלישי המדבר. ולא יקשה עליך עניין משנה תורה, שמדבר בעד עצמו: ואתחנן אל ה' ואתפלל אל ה', כי תחילת הספר הזה אלה הדברים אשר דבר משה וגו'. והנה הוא כמספר דברים בשם אומרם.

עד כאן העיר וכיון החכם על הכוונה שזכרתי.

ועם זה נשיב לשאלה שהקדמתי בראשונה.

ונאמר, שכל ספר דברי משנה התורה הזה, עם היות שמשנה רבנו ע"ה אמרה כשדיבר לישראל, הנה הייתה כתיבתה מפי הגבורה, ולא הייתה כתיבתה ממשנה עצמו. רצה לומר מדעתו בלי צווי ומאמר אלהי. כי אם בנבואתו כיתר דברי התורה כולם. ואין ספק ע"ז מהיותו ביאור, שהנה עשאו משה מעצמו כשדבר אל העם, וכתב אותו בדבר ה' במלות האלהיות אשר שמע ממנו יתעלה.

והנה ד' החומשים הראשונים בלשון שלישי, והספר הזה בלשון עצמו, לפי שהוא סיפור אלהי ממה שאמר משה, ולכן נכתבו מלשונם. הלא תראה שנכתבו בתורה דברי פרעה בלשונם, לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח. ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. ודבר בלק, ודבר בלעם בלשונות מדברים בעצמם. ודבר משה שאמר לש"י בשליחותו מי אנכי כי אלך אל פרעה. והן לא יאמינו לי וגו'. ושאר המאמרים בלשון עצמו.

ועם כל זה, הנה כתיבתה בתורה היה פועל אלהים, שה' יתברך אמר למשה כתוב כך וכך מלה במלה יעיד ויספר אותם בדברים שנאמרו באותו לשון. כן היה העניין בספר הזה. ולכן בא בתחילתו אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל, כי הוא עדות הגבורה שיעיד ויצווה לכתבם כך, ואמר בפרשת ואתחנן וזאת התורה אשר שם משה וגו'. אלה העדות והחוקים וגו'. אז יבדיל משה. שיעיד על דבריו ועל מעשיו. ובסוף התורה וילך משה. ויעל משה. לפי שהיו אלו ואלו כולם דברי הגבורה, עם היות שזכר דברי משה. כמו שזכרתי מלשונם.

ולכן היה הספר הזה מכלל ספרי האלהים כשאר הספרים בעצמם. והאומר שפסוק מהם משה כתבו מעצמו, הרי הוא בכלל כי דבר ה' בזה. לפי שהכתיבה מה' יתברך הייתה, לא ממשנה. וזהו אמרם ז"ל במגלה פרק בני העיר, קללות שבמשנה תורה משה אמרם מעצמו. לא אמרו משה כתבם. כי אם משה אמרם. להגיד, שהוא כשדבר אל ישראל אמרם אליהם, אמנם כתיבתם בתורה, הייתה אלהית.

וכן תפלת משה על העגל, משה אמרה מעצמו כשהתפלל, כי לא צווה עליה מפי הגבורה. אלא בהפך. באמרו הניחה לי. והפצירו בשליחותו באומרו שלח נא ביד תשלח, לא צווה ה' יתברך עליו. אבל חרה אפו עליו. ומאמר משה ויאמר לרשע למה תכה רעך. לא היה מפי הגבורה כי לא היה עדיין נביא, ורבים כזה.

אמנם כתיבת כל זה בתורה מפי הגבורה כשאר דברי התורה. והאומר שפסוק אחד מאלה משה אמרו מעצמו, רוצה לומר בכתיבת התורה שהוא כתבו מבלי שיאמרוהו ה' יתברך אליו, הוא בכלל כי דבר ה' בזה.

[קללות שבמשנה תורה משה אמר מעצמו]

והנה נשאר לספק על אמרם **קללות שבמשנה תורה משה אמר מעצמו**, מה שאמר הכתוב עליהם אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרות את בני ישראל בארץ מואב. שיראה מבואר מזה הכתוב, שאותן הקללות לא אמרן משה מעצמו כי אם בצווי ה' יתברך, שצוה עליהן.

וה**רמב"ן** כתב שמשה מעצמו אמרן, כי הגבורה עשתה משה שליח בינו ובין ישראל. ולפי דבריו לא יהיה הפרש בין הקללות הראשונות לאחרונות, כי אם בלשון האומר: שהקללות שבתורת כהנים נאמרו שם בשם ה'. **ואם לא תשמעו לי. והכתי אתכם. ואף אני, וכן כולם.** אמנם הקללות שבמשנה תורה משה אמרם בלשון עצמו. **אם לא תשמע בקול ה' אלהיך. יככה ה'. ישא ה' עליך.** שהיה אומר משה אותם, אבל כשליח השם אשר שלחו לאומרים.

ואין זה מספיק להתרת הספק הזה, לפי שאם משה בצווי ה' יתברך אמרם. עדיין יקשה ולמה לא אמרם משה בשם האלהים כשאר דבריו. ולמה אמרם בלשון עצמו. ואם הרב יאמר בקללות זה, לא ידעתי למה לא אמרו במצות כולם שבאו בספר הזה, ואחר שהוא מודה שמשה אמרם, איך לא יודה זה גם כן בקללות שהכל בא בלשון אחד. ובכולם היה שליח מה' יתברך.

[הסבר הגמרא]

ואפשר לומר שה' יתברך צוה למשה רבנו ע"ה דרך כלל, שאחרי ביאור המצות יכרות ברית עם ישראל ברכות וקללות. האמנם לא ציווה על פרטיות הברכות והקללות. ועל הציווי הכולל ההוא אמר הכתוב, אלה דברי הברית אשר ציוה ה' את משה לכרות את בני ישראל, רוצה לומר שציוה ה' יתברך אותו שיכרות ברית בדרך הכלל, לא זולת זה.

ולכן לא אמר אלה דברי הברית אשר דבר ה' אל משה לכרות את בני ישראל. או אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל, כמו שאמר בראשונות. לפי שלא היה פרטיות הדברים ממנו יתברך ושמשה סדר הדברים בעצמיותם. ולהיותו המסדר בהם, אמרם בלשון עצמו. ולכן אמרו שמשה אמרם מפי עצמו.

ואפשר שלזה עצמו כוון **הרמב"ן** בעצמו באומרו שעשאו הקדוש ברוך הוא למשה שליח. ואלמלא כן, גם בראשונות נעשה שליח. כי ישראל מפי משה שמעו אותם. ואמר בהם הכתוב אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. וגם בכל התורה נעשה משה שלוחו. אבל שאר דברי התורה אמרם משה באותן המלות ששמע וקבל מפי ה' יתברך, מבלי תוספת ולא חסרון, כאומרו **אלה הדברים אשר דבר משה אל בני ישראל**, שרוצה לומר לא פחות ולא

יותר. וקללות האלה לא היה כן, כי משה סידר בהן הדברים. ובהגיעי לביאורם אוכיח שמשה רבנו ע"ה ביאר בקללות האלה על הראשונות, כמו שביאר במצות.

וכבר עלה על דעתי שהקללות לא נקראו ברית, כי אם ייעודי העונשים. והברכות ייעודי ה'.
ושלא אמר הכתוב אלה דברי הברית אשר צוה ה' את משה לכרת את בני ישראל בארץ מואב
על הקללות שנזכרו בסדר והיה כי תבא, כ"א על הברית שזכר מיד בפרשת אתם נצבים.
ובהגיעי לשם בעז"ה אפרש זה ואוכיח אותו באר היטב.

והכלל העולה מכל דברי אלה הוא

שהספר המקודש הזה בכללו ובכלל חלקיו הוא מפי הקדוש ברוך הוא, שציוה השי"ת
בכתיבתו מלה במלה כשאר חלקי התורה:

ואחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת, הנה אנכי בא אליך לבאר פרשיותיו.

ואסדר בתחילת כל אחד מהסדרים הספקות אשר יפלו כפי הסברא הראשונה בכתובים, כדי
שהם יעירו ויעוררו את אהבת העיון, עד שיחפץ השכל הטוב למצוא דברי חפץ וכתוב יושר.
ועם ביאור הכתובים יותרו הספקות ההם. ובדרושים הנכללים בכתובים ארחיב הדבור כדי
לחדש בהם דברים לא שערו הראשונים: והשם פה לאדם, לשון מדברת גדולות, ייתן לראשי
לווית חן ושכל טוב באמרי אמת, ויורני בדרכיו במעגלי יושר וצדק בל אכשל ומחטא בשפתי ה'
שמרה לפי.

ובסוף פרשת וזאת הברכה אביא עשרה מאמרות בנבואת משה רבנו ע"ה, יקרי הערך והעיון.
ומהשי"ת אשאל עזר, ייעזרני במעשי אלה ויורני בדרכיו.

וזה בעזרתו החלי לעשות.